

Cümhuriyyət dövrü mətbuatı və təzadlar dövrünün ziyalıları

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti fəaliyyət göstərdiyi qısa vaxt ərzində ölkədə bir çox sahələrin inkişafı istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilib. Şərqdə ilk demokratik respublikanın qurucuları xalqımızın ən öndə gedən ziyalıları və maarifçiləri olmuşlar. Onlar millətin ümumi tərəqqisinə, demokratik cəmiyyətin formalaşmasına və müstəqil dövlətin sosial-siyasi əsaslarının möhkəmləndirilməsinə çalışmışdılar. Azərbaycan Cümhuriyyəti 23 ay ərzində həqiqətən də xalqa xidmət etdiyini göstərə bildi.

“Tədqiqatçıların qənaətinə görə, mətbuat tariximizin 1918-1920-ci illəri bütün əvvəlki dövrlərə nisbətən özünün ən yüksək inkişaf mərhələsini keçdi. Həmin dövrün mətbuatı həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımından milli mədəniyyətin mühüm tərkib hissəsi kimi, Azərbaycan həyatının canlı salnaməsinə çevrilib. İki il ərzində ölkədə 100-ə yaxın müxtəlif adda qəzet və jurnal çapdan çıxdı.

Cümhuriyyət dövrü mətbuatının səciyyəvi xüsusiyyəti təkcə onun say göstəricisində deyil, həm də ideya-məzmun zənginliyində idi. Millətə aid siyasi mətləblərin çox da uzağa getmədiyi bir zamanda milli mətbuatın fəaliyyəti milli məfkurənin formalaşmasında aparıcı rol oynadı.

Tədqiqatçılar 1918-1920-ci illər mətbuatını ideya istiqaməti baxımından bir neçə yerə bölmüşlər: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ideyalarını təbliğ edən milli mətbuat, cümhuriyyət hökumətinə müxalifətdə olan bolşevik mətbuatı, bolşevik mətbuatı ilə müxalifətdə olan eser-mənşevik mətbuatı, ermənilərin Azərbaycana qarşı ərazi iddialarına haqq qazandırmaq üçün canfəşanlıq edən erməni daşnak mətbuatı, özünü bitərəf adlandıran və heç bir siyasi partiyağa mənsub olmayan

informatik xarakterli qəzetlər, jurnallar. Lakin bu istiqamətlər içərisində daha realı və geniş oxucu auditoriyasına malik olanı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ideyalarını təbliğ edən və dəstəkləyən mətbuat idi. Cümhuriyyət dövründə Bakıda, Gəncədə, Şuşada, Tiflisdə, İrəvan və digər inzibati mərkəzlərdə yayılan mətbuat nümunələri təkcə Azərbaycan dilində deyil, rus, gürcü, erməni, polyak, fars, alman və qeyri dillərdə nəşr edilirdi.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucuları, dövlət xadimləri, ideoloqları milli mətbuatımızın təməlini qoyan mütəfəkkirlər idilər. İstiqlalçılıq, dövlətçilik, cümhuriyyətçilik fikrən milli mətbuatımızda təbliğ olunurdu. Məhz mətbuat dinamikasında siyasiləşən, proqramlaşan ideya gerçəkləşdi. ADR “Əkinçi”dən qidalanan, “Ziya”, “Kəşkül”, “Şərqi Rus”, “Molla Nəsrəddin”, “Həyat”, “İrşad”, “Füyuzat”, “Tərəqqi”, “Kaspi”, “İqbal”, “Açıq söz”, “Dirilik”, “Təkamül”, “Hümmət” və digər mətbuat orqanları ilə cəlilanan milli məfkurənin əməli təntənəsi oldu. Cümhuriyyətin banilərindən M.Ə.Rəsulzadə siyasi proqramını “Şərqi Rus”, “Hümmət”, “Təkamül”, “Dirilik”, “Açıq söz”də xalqına anladı və onu mübarizəyə səsləyirdi. Əlimərdan bəy Topçubaşovun redaktorluğu dövründə “Kaspi”nin məzmunu, siması dəyişdi. İsmayıl bəy Qasıralı, Həsən bəy Zərdabi düşüncəsinə kökləndi. Həsən bəy Ağayev Gəncədə çıxan “Yujni Kafkaz” qəzetinin redaktoru kürsüsündə maarifçilik ideyalarını yayırdı. Əhməd bəy Ağayev, Əli bəy Hüseynzadə mütləqiyyət caynağından qopan ilkin fürsətdə mətbuatımızın “ağır artilleriya”sı oldular.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti mətbuatının həqiqi sələfləri sırasında “İqbal” qəzetinin xüsusi çəkisi vardı. Azərbaycan Cümhuriyyəti bəyan ediləndə milli dövlətin mətbuatı artıq zəngin, ciddi, peşəkar təcürübəyə malik idi. Təqib və təzyiqlər altında yaydıqları fikirləri indi açıq

şəkildə daha ucadan demək imkanı yaranmışdı. Həm də dövlətin dəstəyi, himayəsi sayəsində milli mətbuat yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyurdu.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə “Azərbaycan” (1918-1920), “İstiqlal” (1918-1920), “Övraqi-nəfisə” (1919), “Müsəlmanlıq” (1917-1919), “Qurtuluş” (1920), “Mədəniyyət” (1920), “Gənclər yurdu” (1918), “Şeypur” (1918-1919), “Zənbur” (1919) və s. kimi milli ruhlu mətbuat orqanları işıq üzünə görmüşdür.

Azərbaycan milli istiqlalyyətini elan etdikdən sonra milli mətbuatın qarşısında yeni vəzifələr dururdu. Ona görə də hökumət və parlament mətbuatının və nəşriyyatın işini dövrün tələbləri

səviyyəsində qurmaq üçün bir sıra qərarlar hazırladı. 1919-cu il oktyabrın 30-da parlament tərəfindən mətbuat məsələlərini tənzimləyən ayrıca sənəd – Mətbuat haqqında Nizamnamə qəbul olundu. Hökumət həmin ilin aprel tarixli qərarına əsasən, nizamnamə layihəsini hazırlamağı Ədliyyə Nazirliyinə tapşırırdı. Lakin iyunun 20-də Daxili İşlər Nazirliyinin təqdim etdiyi qanun layihəsi bəyanıldı və parlamentin müzakirəsinə çıxarıldı. Nizamnamə söz və mətbuat azadlığı prinsipinə əsaslanırdı. Sənəddə deyilirdi ki, insan fəaliyyətinin hər bir sahəsi kimi, mətbuat da azadlıqla anarxiya arasında sərhədi müəyyən edən qanunlara tabe olmalıdır.

Mətbuat azadlığına yekdilliklə tərəfdar çıxan parlament üzvləri qanun layihəsini ən ciddi sənədlərdən biri hesab edirdilər. Bununla belə, layihənin hər üç oxunuşu qızğın müzakirələrlə keçdi. “Hümmət” Partiyası və sosialist fraksiyası layihənin əleyhinə çıxaraq bildirmişdilər ki, mətbuatı heç bir qanunla məhdudlaşdırmaq olmaz. Nizamnamə demokratiya və müstəqil dövlətçilik prinsiplərinə ziddir. Maddələrin ayrı-ayrılıqda müzakirəsi zamanı mətbuata ümumi nəzarət və rəhbərlik haqqında, redaktorun təbəəliyi, təhsil, mətbəə yaradılmasına icazə verilməsi barədə maddələr geniş diskussiya doğurmuşdu.

Cümhuriyyət hökuməti mətbuat azadlığını milli şüurun, milli mədəniyyətin inkişafı üçün mühüm şərtlərdən biri hesab edirdi. Məlumdur ki, Xalq Cümhuriyyəti yaranana qədər çar Rusiyası tərkibində olan Azərbaycanda mətbuat azadlığı yox idi. Ana dilində yazıb-oxumaq böyük maneələrlə qarşılaşırdı, qəzet və jurnallar ciddi senzuraya məruz qalırdı. Belə bir rejim milli şüurun, milli mədəniyyətin inkişafına ağır zərbə vururdu. Azərbaycan Cümhuriyyəti hökumətinin 1918-ci il 9 noyabr tarixli sərəncamı ilə mətbuat və kütləvi informasiya vasitələrinin məzmunu, nəşri və yayılması üzərində dövlət nəzarəti ləğv olunmuşdu.

“O dövrdə əsas vəzifə Xalq Cümhuriyyətini qoruyub saxlamaqdan, daxili və xarici təhlükələrə qarşı ideoloji mübarizə aparmaqdan ibarət idi. Yeni vəzifələri həyata keçirmək üçün Azərbaycan Cümhuriyyəti 1918-ci ildə özünün rəsmi orqanı – “Azərbaycan” qəzetinin nəşrinə başladı. Qəzetin müxtəlif vaxtlarda redaktorları Ceyhun bəy Hacıbəyli, Şafi bəy Rüstəmbəyli, Üzeyir bəy Hacıbəyli və Xəlil İbrahim olmuşlar. Cümhuriyyətin ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni təsisatlarının tarixi mənzərəsi bu qəzetdə geniş əksini tapırdı.

Milli siyasi birliyə çağırış Cümhuriyyət dövründə bütün Azərbaycan mətbuatının başlıca şüarına çevrildi. 1918-ci il martın 31-də Bakıda, habelə Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində erməni-daşnak və rus-bolşevik quldurları tərəfindən türk-müsəlman əhalisinə qarşı törədilən kütləvi soyqırımları da milli mətbuatın başlıca mövzusu idi. Həmin vaxtlarda “Açıq söz” qəzeti yazırdı: “Dəhşətli saat gəlir, birlik gərəkdir”. Qəzet Azərbaycan xalqının siyasi partiyalarını xarici irticaya qarşı birliyə çağırırdı. Milli mətbuatın şüurları oyatmaq fəaliyyəti, apardığı maarifçilik təbliğatı yaxınlaşmaqda olan düşmən təxribatının ifşasında böyük rol oynayırdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin həftəlik qəzeti olan “İstiqlal”ın da bu istiqamətdə fəaliyyəti xüsusi qeyd olunmalıdır. Bakıda nəşr olunan qəzetin ilk nömrəsi 1919-cu il fevralın 4-də, son nömrəsi 1920-ci il aprelin 23-də (cəmi 42 nömrə) çıxmışdır.

1919-cu il martın 11-də nəşrə başlayan “Övraqi-nəfisə” jurnalı ədəbiyyat və incəsənətdən bəhs edən ilk dövrü mətbuat orqanı idi. 1919-cu ilin mart-avqust aylarında Bakıda cəmi 6 nömrəsi işıq üzünə görmüş jurnalın redaktoru Əlabbas Müznib, nəşri bəstəkar Zülfüqar bəy Hacıbəyli, rəssamı Əzim Əzimzadə idi. Jurnalda F.Köçərli, Abdulla Şaiq, Zülfüqar Hacıbəyli, Əmin Abid, Məhəmməd Hadi və s. müəlliflər çıxış edirdilər.

Həmin illərdə Azərbaycanda milli ideyalı “Şeypur” jurnalı da nəşr olunurdu. İlk nömrəsi 1918-ci il oktyabrın 5-də çıxmış “Şeypur”un nəşri Səməd Mənsur, redaktoru Məhəmmədəli Sidiqi idi.

1920-ci ilin əvvəlində nəşrə başlamış “Qurtuluş” jurnalı ədəbi-mədəni sahədə xeyli iş görmüş, Azərbaycan xalqının milli mədəniyyətinin təbliğində mühüm rol oynamışdır. Qətiyyətlə deyə bilərik ki, Cümhuriyyət dövrünün milli mətbuatı bütün bu tarixi mübarizələrin önündə olmuş, salnaməsinə yazmışdır. Milli mətbuatımız bu tarixin təkcə yol yoldaşı olmadı, bu tarixi yaratdı, ona mübarizlik ruhu verdi, müstəqil dövlətçiliyin bərpasına qovuşdurdu.

Çağdaş milli mətbuatımız təməli, ənənəsi fəxarət doğuran həmin məktəbin yetirməsidir. Peşəkarlıq prinsiplərini yüksək tutan sanballı jurnalistlər ordusuna Şeyx Xiyabani öyüdünü yada salmaq yersiz olmaz: “Bir xalqın şərəfi üçün birinci şərt onun müstəqil olmasıdır. Müstəqil olmayan bir xalqın əzmi və hörməti yoxdur. Xalqın istiqlalyyətini onun əxlaqi fəziləti saxlaya bilər. Hər bir xalqın istiqlalyyətini qoruyan onun mərdlik və şücaətidir”.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə olduğu kimi, müstəqilliyimizin qazanıldığı illərdə də mətbuat milli dövlət quruculuğu prosesində ön mövqedə dayandı. Odur ki, istər əsrin əvvəlində, istərsə də sonunda Azərbaycan milli mətbuatının uğurları birbaşa istiqlal düşüncəsi, dövlət müstəqilliyi ilə bağlıdır.

Milli jurnalistikamızın bu tələpkü dövrünün mətbuatı bütün incəliyinə, detallarına qədər öyrənilməli, təhlil olunmalı və dəyərini almalıdır.

Aynurə Əliyeva,

F.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanasının metodisti

